

Det äkta demokratiska uppdraget – att pröva kontrafaktiska påståenden

Av Bengt-Åke Wennberg och Monica Hane

En framställningsform som dominerar många av de samtal vi medverkar i, och som också återkommer i den politiska debatten, är påståenden som bygger på orsak-verkan. Denna framställningsform utgår från att tiden är en oberoende variabel. Tiden står i princip stilla i sådana resonemang. Allt är lika före som efter. Följande historia kan illustrera nackdelen med denna typ av resonemang.

En gång var vi på en fest där alla skulle ha en ros i knapphålet. Efter hand under kvällen vissnade rosorna. Vi visste alla att orsaken till vissnandet var att rosen inte fått vatten. Men rosen repade sig inte trots att vi nu gav den vatten. Vi fick då reda på att om vi ville

att rosen skulle repa sig så skulle skaftet på den vissnande rosen klippas – inte skäras – av under vatten. Därmed skapades ett nytt snitt men också ett undertryck inne i skaftet som underlättade för rosen att suga upp vattnet. Det triviala påståendet att rosen skulle repa sig **om** bara den fick vatten var således irrelevant. Det krävdes en helt annan kunskap och en mer sofistikerad diskussion.

I en debatt mellan alternativ uppstår naturligt frågan vad som skulle hänt om man gjort si eller så istället för det man faktiskt gjorde. I fallet med rosen så kunde den kunnige påpeka att rosorna inte skulle hämta sig bara för att man sätter dem i vatten. Sådana om-resonemang kallas kontrafaktiska eftersom de handlar om något som skulle kunna hänt, men som i det aktuella fallet inte har hänt. När man väl vet svaret är det självklart. Men om man inte vet det så vet man inte vad som behöver göras. Samtal om samhället är fyllda av denna typ av om-resonemang. En del är relevanta och andra mindre relevanta. Det gäller att undersöka vilka som är vilka. Men då behövs en annan typ av kunskap.

Vid bildandet av Alliansen handlade många "om-resonemang" om att de ingående politiska partiernas liberala idéer byggde på andra föreställningar om vad som skapade ett gott samhälle. Så här kunde det låta: "Om vi bara får bort den statliga styrningen och regleringsivern så... Om vi bara privatiserar mer av de offentliga verksamheterna så... Om vi får bort flummet och oordningen i skolan så... Om vi sänkte skatterna så..."

"Om-resonemang" av ovanstående slag är i grunden tomma löften, om de inte bygger på kända erfarenheter, eftersom ingen vet om det som utlovas är möjligt att åstadkomma med det man föreslår och om det som utlovas då verkligen kan komma att hända. Till skillnad från trädgårdsmästarens kunskap om rosor så har ingen person erfarenhet av att leva i en "om-värld". Att säga att liberalism fungerade i USA och England hjälper inte. Förhållandena där är inte samma som i Sverige.

En ytterligare komplikation är att det som gjorts inte kan göras ogjort. När det väl är gjort är situationen förändrad och den logik som gällde tidigare gäller inte längre. Det är nya givar. Så kommer andra till makten. Och vad säger de? De fyller på med nya om-resonemang: "Om man tar bort vinster i välfärden så... Om gymnasiet blir ett tvång så... Om vi styr upp vården så att den blir likvärdig över hela landet så... Om vi satsar mer på offentlig sektor och höjer skatterna så... ". Ja – så vadå. Idel kontrafaktiska påståenden. Självklart säger oppositionen emot. Vem skall man tro på?

Vi finner här orsak-verkan-resonemang som saknar flera led. Det är som att säga att rosor som vissnar behöver vatten men utan att förklara hur det skulle kunna gå till i praktiken. Framställningsformen gör att de olika debattörerna tvingas att presentera osäkra alternativa lösningar snarare än genomtänkta helhetslösningar som prövats mot och noggrant gått igenom med berörda parter.

Ägnar vi oss åt naturvetenskapliga fenomen där det vi talar om inte kan vara på annat sätt än det är så kan vi "bevisa" att vissa "om-resonemang" är trovärdigare än andra. Detta är inte möjligt när resonemangen inkluderar handlande människor. Var och en av dessa kan handla annorlunda än vi tänkt oss. För att om-satsen skall fungera – och rosen suga i sig vattnet – är man beroende av att alla dem som är inblandade förstår hur de skall handla för att de önskade resultatet skall inträffa.

Det finns alltså en skillnad mellan om det som görs påverkas av naturens lagar, det vill säga då resultatet inte kan bli annorlunda än det blir, eller om det är aktörernas handlande, val av görande, som bestämmer hur det kan bli. I efterhand kan vi därför konstatera att folkbildningen, så som den genomfördes i början av 1900-talet, var ett sätt att ge befolkningen en ökad kunskap om den tidens förhållanden. Därmed förankrade man styrningen hos de styrda. Det var uppslutningen, genom de styrdas förståelse och solidaritet mot "sin" principal, den styrande majoriteten, som gjorde styrningen möjlig.

Styrningen handlade vid denna tid om social ingenjörskonst. I början av 1900-talet levde vi fortfarande i en föreställning om att det fanns givna lagar inte bara för naturfenomenen utan också för våra sociala förhållanden. I dag vet vi bättre. Vi vet att framtiden inte är förutbestämd. Den blir vad vi gemensamt gör den till. Men vi måste då alla lära oss, och ges möjlighet, att analysera kontrafaktiska påståenden och ta ställning till vilken av de många framtider som utmålas som vi önskar vara med att skapa och vilka av dessa som är möjliga att uppnå, givet att berörda människor handlar fritt och gör egna val.

En god demokrati förutsätter uppslutning. Men det kan då inte handla om att gå med på vad som helst bara för att det presenteras av någon potentat. Det är tvärtom så att de kontrafaktiska påståenden som presenteras noggrant måste analyseras och värderas. Detta är just vad som menas med demokratin som process. Men vi är fortfarande ovana vid att göra det. Det måste vi öva.